

PACZOLAY PÉTER

Moór Gyula axiológiája

Moór Gyula jogbölcselet-oktatói munkássága nyolc évig a szegedi (korábban kolozsvári) egyetemhez, ezt követően két évtizedig a budapesti tudományegyetemhez kötődött. Kollégái európai léptékű tudósnak és kiváló tanárnak tartották.

Jogfilozófiai munkássága szintetizáló jellegű volt: igyekezett feloldani azokat az ellentmondásokat, melyek az általa is követett újkantiánus jogfilozófiát terheltek. Jogbölcselete – annak elvontsága ellenére – szorosan kötődött a tételes jogtudományokhoz. Sőt, a jogfilozófia feladatának – egyben létjogosultsága indokának – azt tartotta, hogy megválaszolja azokat a kérdéseket, melyeket a tételes jogtudományok nem képesek! Három ilyen kérdéskört jelölt meg: a jog fogalmának meghatározását, a jog okozatos összefüggéseinek (törvényszerűségeinek) elemzését, és a jog és érték viszonyát. Jelen dolgozatban ez utóbbit vizsgálom.

Miben áll a jog és érték viszonyának problémája Moór számára? Már a kérdésfelvetésből látszik, hogy a kanti „a priori” és „a posteriori” megkülönböztetéséből indul ki, vagyis a valóság és érték, a szükségszerűség és helyesség, a „mi van” és a „mi legyen” megkülönböztetéséből.¹ A jogi norma célokat tűz ki az emberi cselekvés számára, ezzel elhatárolja a jog számára értékes és értéktelen cselekvéseket. Ez a megkülönböztetés értékeszmét teremt. Minden norma mérték a dolgok megítélésére, azaz értékelésre. Vagyis a jog eleve föltételezi az értéket.

A kérdés azonban ezzel nincs se kimerítve, se megoldva. Ugyanis a jog nemcsak magában foglalja az érték fogalmát, hanem maga is értékelésre kerül. Feltesszük a kérdést: valóban értékes-e az az emberi cselekvés, amit a jog ilyennek mond? Valóban helyes-e, amit a jog megkövetel? A jog ilyen megítélése és értékelése szükségszerűen a jog kritikája, és ezzel előáll a jog helyességének problémája.

A helyes jog kérdése valójában a jog axiológiája, a jogi értéktan tárgya. A helyes jog elmélete az újkantiánus jogfilozófia sajátos hajtásaként jelent meg, elsőként Rudolf *Stammler* (1856-1938) munkásságában. *Stammler* a helyes jogról írott munkájában², és e témakörben tartott előadásaiban³ a paragrafusokba foglalt jogi parancsokat illető jogi kételyből indul ki: valóban helyesek-e ezek a parancsok, és helyességük milyen mércével mérhető? A kérdés illusztrálására *Stammler* Kreón és Antigoné klasszikus konfliktusát idézi fel, mint a pozitív jog, és egy annál magasabb rendű normarendszer közti ütközést. Kreón a pozitív jog védelmében érvel:

„Mert fejtelenségnél nincs nagyobb veszély,/ ... / Ezért meg kell a város rendjét védeni.” De Antigoné szembeszáll vele, arra hivatkozva, hogy „Parancsaidban nem hiszem, hogy oly erő / lehet, mely engem istenek nem változó / Íratlan törvényét áthágni kényszerít.”⁴

¹ Erről Moór maga ír Hans Kelsen: *Az államelmélet alapvonalai* című munkája magyar fordításának előszavában, Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997. 13.o. (eredeti kiadás 1927.)

² *Stammler*, Rudolf: *Die Lehre von dem richtigen Rechte*. J. Guttentag, Berlin, 1902.

³ Ezek egyike magyarul: *A helyes jog*. In. *Jog és filozófia*. (Szerk.: Varga Csaba), Budapest, Akadémia Kiadó, 1981. 53-71.o.

⁴ i.m. 53.o.

Bár az Antigoné dilemmája a pozitív jog és a természetjog klasszikus megfogalmazása, Stammler nem a természetjogban, nem is az erkölcsös jogban határozza meg a jog helyességének értékmérőjét. A jog fogalma és eszméje abszolút érvényű (minden jövőbeli eseményre alkalmazható), az érzékelhető valóságra való alkalmazása ugyanakkor csak viszonylagos lehet. Amennyiben a jogi akarat „arra törekszik, hogy a szükségképpen eltérő különféle törekvésekben az alapvető összhang eszményi gondolatát tekintse mérvadó célpontnak”⁵, akkor a helyes joggal állunk szemben.

Ez a helyes jog történelmileg feltételezett, csak viszonylagosan érvényes. Ha nem is abszolúte helyes, de a személyes motívumú szubjektivitás helyett az objektív helyességre törekszik.

Moór – szintetizáló törekvésének megfelelően – azonban eltér Stammler tanaitól több vonatkozásban. A helyes jog értékelésére Moór szerint Kant formális etikája alkalmatlan, ezért nem követi Stammlert ezen az úton. Moór az újkantiánus jogfilozófiai gondolkodásnak azt az irányát vallotta magáénak, mely a valóság és az érték elválasztását elismerte, és alapvetőnek tartotta, az érték és valóság világát összeolvasztó metafizikát elutasította, de egyrészt törekedett a valóság és az érték szférái közötti kapcsolat rendezésére, a két világ összekötésére; másrészt a valóság-oldalt nem utasította a jog világán kívülre, mint leghatározottabban a kelsen tiszta jogtan tette. „A jog több szálból összeszőtt bonyolult jelenség, egyrészt norma, amely az ideák, az értékek birodalmába tartozik, másrészt a társadalmi élet tarka forgatagába eleven belemarkoló erő, amely az okozatos lét világába vezet.”⁶ Más helyütt épp *Kelsentől* elhatárolódva írja, hogy „Felfogásom szerint a társadalom és a jog világában az értéknek és valóságnak, az eszméknek és a pszichofizikai realitásoknak összekapcsolódását kell látnunk.”⁷

A jog történeti és társadalmi valóságának elismerése nyilvánvalóan mesterének, *Somló* Bódognak a hatása is volt. Somló Bódogot Moór a „a legjelentékenyebb magyar jogfilozófusnak” tartotta.

A jog kettős természetét hangsúlyozó felfogás különösen a negyvenes években erősödött meg Moór filozófiájában. Ennek oka, hogy érdeklődése a kanti és hegeli gondolatokat összeegyeztető ún. újabb kultúrfilozófia felé fordult. Ennek az új szemléletnek az alaptételét *A jog mivolta az újabb kultúrfilozófia megvilágításában* című, 1942-ben megjelent dolgozata fogalmazta meg: „nyilvánvalóan és letagadhatatlanul szoros kapcsolat áll fenn a kanti világgép két elszigetelt tartománya, a szellemi világ és a reális tapasztalati világ között.”⁸

Ez az új világgép a kanti - újkanti és a hegeli gondolatok összeegyeztetéséből alakult ki. Kantot ugyan változatlanul az újkor legnagyobb gondolkodójának nevezi, azonban a kanti rendszer alapvető jellemzőjének a plátói idea-tan és világgép új alakban való föllevenítését tartja,⁹ ismeretkritikájáról pedig hangsúlyozza, hogy az tulajdonképpen a matematika és a természettudomány ismeretelmélete, és így kevésbé látszik alkalmas alapnak a jogfilozófia számára.¹⁰

A korábban említésre is alig méltatott Hegel¹¹ Kanttal egyenlő jelentőségre tesz szert, mégpedig azért, mert Kanttal ellentétben „éppen a történeti és társas létet próbálja megmagyarázni az »objektív szellemről« szóló tanításával. A jog pedig kétségkívül a

⁵ i. m. 65. o.

⁶ Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testvérek), Budapest, 1923.

⁷ Moór: *Előszó* Hans Kelsen *Az államelmélet alapvonalai* című munkájához. 14. o.

⁸ Moór Gyula: *A jog mivolta az újabb kultúrfilozófia megvilágításában*. Atheneum, 1942. évf. 3. füzet, 242. o.

⁹ i.m. 240. o.

¹⁰ Moór Gyula: *A jogbölcselet problémái*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1945. 38. o.

¹¹ Moór: *Bevezetés a jogfilozófiába*. 101.o.

történeti és társadalmi jelenségek közé tartozik.”¹² Megváltozik ítélete az újkanti, és a másik oldalon az újhegeli irányzattal szemben is. Az újkanti jogbölcselet maradandó érdemének a módszertani kérdésfelvetést tartja, hangsúlyozza a problémamegoldásainak „nem igen szerencsés” voltát, „elméleti zsákutcáit”, túlzottan „formális” jellegét.¹³ A korábban a szociológiai iskolákhoz kapcsolt újhegeli jogfilozófiai irányban egyszer csak döntő jelentőségű mozzanatot fedez föl, így a történelem, a társadalom és a kultúra összekapcsolását a jogfejlődéssel, s még inkább pl. Joseph Kohler ama tételét, melyben elutasítja az értéknek a valóságtól való kanti elválasztását. Az újhegeli jogbölcseleti iskola tagjaival szembeni kritikájának lényege ekkor éppenséggel az, hogy nem tudták kiaknázni a hegeli szemléletben rejlő nagy lehetőséget, hanem elavult metafizikai spekulációihoz ragaszkodtak.

A neokantizmus eme érték-és kultúrfilozófiai irányzatának képviselői közül elsősorban Heinrich Rickert filozófiai szintézise felé fordul Moór érdeklődése. A másik oldalról, Hegel felől indulva pedig Nicolai Hartmannban látta meg azt, hogy „a hegeli filozófiából kiindulva megtalálta az utat a kanti filozófia felé”.¹⁴

Moór *A jog mivolta az újabb kultúrfilozófia megvilágításában* című említett dolgozata mellett az *Újkantianizmus és újhegelianizmus a jogfilozófiában* című, 1943-ban megjelent tanulmányában foglalta össze ezen irányzatok jelentőségét. 1943-ban tartott akadémiai székfoglalójának több mint fele (nyomtatásban jó nyolcvan oldal) mutatta be Rickert és Hartmann felfogását, és e kultúrfilozófia alapján kívánta megoldani a szabad akarat problémáját. Ez azért jelentett különös nehézséget, mert Rickert és Hartmann arra a következtetésre jutottak, hogy az akarat szabadsága misztérium, metafizikai rejtély, irracionális elem. Moór szerint Rickert és Hartmann csak saját felfogásuk cserbenhagyásával juthattak erre a nézetre. Saját álláspontját tartja logikailag konzekvensnek, mely szerint „az akarat szabadsága az értelem számára hozzáférhető szellemi világ szabadságától s az emberi értelem világosságából fakadna”, s azt jelenti, „hogy az ember gondolkodó, eszes lény, aki saját esze szerint cselekedhetik: *Cogito, ergo liber sum*. Nyilvánvaló, hogy ebben az értelemben a szabad akaratra minden jogág területén szükség van” – hangzik végkövetkeztetése.¹⁵ A jogbölcselet problémáiban pedig programszerűen fogalmazza meg azt a feladatot, hogy új kultúrfilozófia mintájára „a jogfilozófiában is létrejöhetne a modern újkanti és újhegeli iránynak termékeny szintézise”.¹⁶

Az új kultúrfilozófiából Moór számára a leglényegesebb az érték és valóság szféráinak egymáshoz közelítő felfogása. A délnémet újkantianizmus a természettudományok és az ún. kultúrtudományok, különösen a történelem elválasztásából indul ki, s a tapasztalati, illetve szellemi világ viszonyának új felosztásához jut el. Kant *A tiszta ész kritikájában* a természeti valóság természettudományos ismeretelméletét alkotta meg. Ez a természeti valóság mentes az értékektől. A társadalom, a történet és a kultúra jelenségei esetében viszont az intelligibilis világ nem tisztán szellemi jellegű – idézi Moór a délnémet újkantiánusokat –, hanem abban a valóság-és értékelemek összeolvadnak. s hogy mi módon? A társadalmi és történeti jelenségek egyik lényeges alkotórészét olyan célok, értékek, egyszóval szellemi jelentések teszik, amelyek nem tapasztalati valóságok, természettudományos módszerrel nem foghatók meg, csupán megérthetők. A társadalmi-történeti jelenségeknek eme szellemi alkotóelemükön kívül azonban van egy másik részük is. A társadalmi és történeti jelenségek ugyanis olyan emberi cselekvésekből állnak, amelyeknek értelmük, céljuk, vagyis szellemi tartalmuk mellett testi és lelki valóságuk (pszichofizikai realitásuk) is van. A társadalom, történelem és kultúra

¹² Moór: *A jogbölcselet problémái*. 38. o.

¹³ i. m. 37. o.

¹⁴ Moór Gyula: *A szabad akarat problémája*. MTA, Budapest, 1943. 93. o.

¹⁵ i. m. 140. és 143. o.

¹⁶ Moór: *A jogbölcselet problémái*. 42. o.

világát tehát olyan összetett jelenségek alkotják, melyek egy testi-lelki realitással bíró rétegből, és az eszmék, célok, értékek szellemi rétegéből állnak. Ez a világ az értéktől mentes természeti világtól eltérően a szellemi jelentéseket a realitással összekapcsoló „értékes valóság”. Az értékes valóság fogalma a tapasztalható értékvilág Kant által élesen elválasztott rétegei között a társadalom és kultúra vonatkozásában szoros összefüggést, sőt egységet hoz létre. A Mindenség tehát 1. a természetre, 2. a kultúrára (értékes valóság) és 3. a tiszta érték tartományára oszlik.¹⁷ (A pszichofizikai valóság és az értékvilág kettőssége felfogható Hegel „objektív szellemének” felbontásaként.¹⁸)

Igazolva látta a jog kettős szerkezetéről tulajdonképpen mindig is vallott felfogását, melyet az új sémára még mutatósbabban tudott felfűzni. „A jognak megvan a szellemi alkotórésze: azok a jogi gondolatok, előírások, melyek szabályainak tartalmát teszik. De megvan a testi-lelki alkotórésze is: azok a lelki folyamatok, amelyekkel az emberek tudomást vesznek a jog előírásairól s akaratukat befolyásoltatják, és azok a testmozgások is, amelyek a jogszabály követésére irányuló akarat külső testi megvalósítása gyanánt jelentkeznek. Ezek a testi-lelki folyamatok éppenúgy hozzátartoznak a jog történeti és társadalmi valóságához, mint a szellemi jelentéssel bíró jogszabály-tartalom. Nélkülük a jog papíron maradna és nem játszanék semmiféle szerepet sem az emberi társadalmak életében” – írja.¹⁹ A kanti dualizmus és a hegeli monizmus eme kívánatosnak tartott szintézise²⁰ az újkanti egyoldalúsággal szemben egyenjogúsítja a valóságot, másfelől viszont erőteljesen hangsúlyozza a társadalmi valóság szellemi kapcsolódását és vonatkozását. Arról a társadalmi hatalomról szólva például, mely nála a jogfogalom lényegi eleme- hiszen az biztosítja a kényszer érvényesülését -, az előbb idézett tanulmányában hangsúlyozza, hogy „minden társadalmi hatalomnak, éppúgy mint minden társadalmi jelenségnek nemcsak testi-lelki realitása, de szellemi tartalma is van, a hatalommá egyesült emberi erőket közös célok, közös eszmék, közös értékfelfogások tartják össze”.²¹

Az „értékes valóság” szintézise tehát a két létszférából létrejött új minőség, Rickerttől kölcsönzött kifejezéssel „*Das dritte Reich*”, a „harmadik birodalom”.²² A reális emberi akarat nem helyezhető el sem az okozatos természet, sem az időtlen szellem birodalmában, hanem egy olyan harmadik birodalomban, amelynek egysége a két birodalom egyesüléséből áll elő. Itt található meg az „értékes valóság”, amelyben az okozatos és az értékelő szempont találkozik.²³

A jogpolitika mint értékelő jogtudomány vezet el a helyes jog jogfilozófiai problémájához²⁴. A jogpolitika is értékelés, sőt kritika, mégpedig jogkritika. A jogpolitika célja annak vizsgálata, hogy a jogi tartalom megfelel-e bizonyos magasabb követelményeknek.²⁵ Vagyis a jog helyességének nehéz jogfilozófiai problémájának gyakorlati próbája a jogpolitika, mely a tételes jogszabályok értékelése, bírálata. Amikor a jogpolitika egyes jogszabályok vagy jogintézmények helyességét vizsgálja, vagy amikor reformjavaslatokat tesz, akkor szüksége van egy olyan magasabb értékre, amelyhez a fennálló jogot vagy a reformjavaslatokat hozzámérheti. A jogpolitika rendszerint a köztudatban elterjedt értékfelfogásokat (társadalmi ideálok, jelszavak, politikai alapelvek, koreszmék,

¹⁷ i. m. 61.o.

¹⁸ Moór: *A jog mivolta az újabb kultúrfilozófia megvilágításában.* 245. o.

¹⁹ i.m. 247.o.

²⁰ Moór: *A szabad akarat problémája.* 94. o.

²¹ Moór: *A jog mivolta az újabb kultúrfilozófia megvilágításában.* 250. o.

²² Szabadfalvi József: *Moór Gyula.* Magyar Panteon. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001. 22.o.

²³ i.m.13.o.

²⁴ i.m. 36.o.

²⁵ Moór Gyula: *A jogpolitika módszertana.* In: Moór Gyula: *Tegnap és holnap között.* Budapest, Révai, 1947. 159. o.

népszerű gondolatok, gyakorlati célkitűzések, közvéleményt irányító más felfogások) használja fel kritikája és reformjavaslatai értékmérőjéül.²⁶

De ha a jog helyességének magasabb értékmérőjét is keresi, akkor a probléma – Moór megoldása szerint – átkerül az etika területére. „Mert hiszen a jog cselekvési szabály s akkor lesz helyes, ha helyes cselekvést ír elő; az emberi cselekvések végső mértéke pedig az erkölcs.”²⁷ A jogpolitika mint jogkritika két szellemi tartalom – a megbírált jogi norma és az értékmérőül szolgáló erkölcsi felfogás – összehasonlítása.²⁸

A helyes jog mércéje tehát Moór számára az erkölcsi értékelés²⁹. Ehelyütt nem kívánok e felfogás későbbi meghaladásával és kritikájával foglalkozni. Szabadjon pusztán arra a kritikára utalni, mely szerint a német filozófia nagy tévedése, hogy alábecsülték annak jelentőségét, hogy a természet világával szemben (ahol nincs Sollen), az emberben jelen van a „kell”, és ezért válik az emberi cselekvések szabályozó paraméterévé az érték.³⁰ Evandro Agazzi például az *intencionalitás* fogalmát állítja értékelmélete középpontjába. Az intencionalitás az embernek az a lehetősége, hogy olyan körülmények közé képzelje magát, amely materiálisan nem jelenlevő, amelyek azonban megteremthetőek. Az ember képes elvont intencionálásra, elképzelni lehetséges vagy jövőbeli tényállásokat, elveket, eszméket, általános normákat, melyek értéknek nevezhetők.³¹ Ahelyett, hogy kritika alá vonjuk ezt a felfogást, gondoljunk arra, hogy Moór tudósi pályafutása során miként érvényesült az erkölcsi értékmérő. A történelem súlyos erkölcsi kihívásaival miként nézett szembe „az igazság nagy hódítója”, ahogy Kornis Gyula nevezte őt az akadémiai székfoglaló alkalmából tartott üdvözlő beszédében.³² A szabad akaratról tartott akadémiai székfoglalójában, 1943 februárjában nem állhatta meg, hogy fölemelje szavát „a terrorlegények garázdálkodása és a koncentrációs táborok intézménye ellen”, míg 1946. decemberében a Jogászegyletben a rendőri túlkapások, az internálások és más igazságügyi visszasságok felszámolását követelte.³³ A szabad akaratról szóló értekezése amúgy nem foglalkozott az akarat szabadságának elismeréséből fakadó erkölcsi konzekvenciákkal.³⁴ Mégsem függetleníthette magát a kor brutális, könyörtelen háborújától, és a székfoglaló végén szinte apokaliptikus képben egy végső erkölcsi dilemmát fest le. „S ebben a rettenetes viharban, ebben a vérzivataros fergetegben, - mint parányi pont a Végtelenben – ott áll a maga szabad akaratával az Ember. Elhagyottan? Talán nem. De még ha a Gondviselés örök kegyelme – a *gratia irresistibilis* – elhagyná is, megfogódzhatik szabad akaratában. Ellentállhat. Ha kell, a fizikai lét feláldozásával is.”³⁵

1947. október 8-án az Országgyűlésben szóvá tette a kékcédulást választási csalást, mely négyszázalékos baloldali szavazatnyereségért kockára tette a választások jó hírnevét.³⁶

Végül Moór egy ma is korszerű gondolata. Az állam és a demokrácia végső alapja is egy erkölcsi felfogás számára: „minden ember egyforma *emberi méltóságának* elismerése, ami elismerése annak is, hogy *az emberi méltóság, az emberi személyiség korlát az államhatalom számára is.*”³⁷

²⁶ i.m. 161.o.

²⁷ Moór: *A jogpolitika módszertana*. 160. o.

²⁸ i.m. 162. o.

²⁹ Szabadfalvi: *Moór Gyula*. 37.o.

³⁰ Agazzi, Evandro: *A jó, a rossz és a tudomány*. Jelenkor, Pécs, 1992, 133.o.

³¹ i.m.136.o.

³² Közli Szabadfalvi: i.m. 218.o.

³³ Moór: *Béke és jog*. In. Moór: *Tegnap és holnap között*. 127. o.

³⁴ Moór: *A szabad akarat problémája*. 143.o.

³⁵ i.m.148.o.

³⁶ Szabadfalvi: *Moór Gyula*. 15.o.

³⁷ Moór : *Fasizmus és demokrácia*. In:Moór: *Tegnap és holnap között*. 59.o.